

ФІЛЬВАРКОВЕ ГОСПОДАРСТВО СЕЛА МЕЛЬНИКІВЕЦЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті висвітлено історію фільваркового господарства села Мельниківець у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Розглянуто динаміку зміни власників, соціально-економічне становище селян, особливості землеволодіння, функціонування промислових підприємств та занепад маєтку після революційних подій 1917–1921 рр.

Ключові слова: Мельниківці, фільваркове господарство, землеволодіння, поміщики, аграрне виробництво, винокурний завод, сівозміна, соціально-економічне становище.

Oleh Melnychuk, Tetiana Melnychuk

THE FARMSTEAD OF THE VILLAGE OF MELNYKIVETS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

Abstract. The article highlights the history of the farmstead of the village of Melnykivets in the second half of the 19th - early 20th centuries. The dynamics of the change of owners, the socio-economic situation of the peasants, the peculiarities of land ownership, the functioning of industrial enterprises and the decline of the estate after the revolutionary events of 1917-1921 are considered.

Keywords: Melnykivets, farmstead, land ownership, landowners, agricultural production, distillery, crop rotation, socio-economic situation.

Вперше про село Мельниківці Гайсинського району згадується в Актах королівського трибуналу 1622 року [1, с. 239]. В «Тарифі подимної податі воеводства Брацлавського» за 1629 рік йшлося про те, що його власник Костянтин Байбуза – вінницький гродський суддя і прилуцький староста повинен був сплатити від 174 домів – 87 злотих [2, с. 405]. Однак, вже у 1664 році податок з 200 домів та млина кам'яного в с. Мельниківцях сплачував пан Доманівський – хорунжий черський [2, с. 539]. Польський історик А. Яблоновський повідомляє про те, що на початку ХVІІІ ст. село було значно розширене графом Холоневським, який переселив сюди мешканців з інших сіл, що належали йому [3, s.122]. У 1780 році частина земель села належала Катським [4, s.348]. У другій половині ХVІІІ ст. володарем сіл Мельниківець та Ометинець був Ксавери Холоневський, відомий політичний діяч, з 1788 р. – коронний ловчий [5, с. 806]. За відомостями Брацлавської казенної палати за володіння селами граф сплачував 5413 крб. річного податку [6, с.62]. Станом на 1825 р. кріпосні селяни графа проживали у 190 селянських дворах [7, s. 171]. Після того, як бездітний граф помер у Львові у 1830

р., частину Мельниківцеві успадкувала його племінниця (донька Рафала Холоневського), яка вийшла заміж за відомого державного діяча Миколая Грохольського [5, с. 141]. Іншою частиною села володів Владислав Холоневський, син Ігнаці Холоневського [5, с. 807]. У 1833 р. більшу частину земель села Мельниківцеві у спадкоємців Холоневського викупив Франц Рутковський (проживав у Тульчині). Йому ж продала за 11 тисяч карбованців іншу частину земель з населенням 120 чоловік княгиня Гальчинська, яка проживала в Браїлові. Певний час пожиттєвою володаркою села залишалася поміщиця Фекла Пршемицька.

В Центральному державному історичному архіві м. Києва збереглася колективна скарга мешканців села, подана на ім'я Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, генерал-лейтенанта, члена військової ради, графа Олександра Дмитровича Гурієва у 1836 р. В ній повідомлялось про жорстоке ставлення до селян місцевої поміщиці Пршемицької Фекли. У скарзі йшлося, що смерть покійного графа Ксавери Холоневського позбавила селян спокою та справедливості. Незважаючи на те, що Франц Рутковський купив це село у 1833 р. у спадкоємців Холоневського, однак він не міг захистити своїх селян від жорстокості пожиттєвої володарки цього поселення – поміщиці Пршемицької. Селяни стверджували: *«Нас б'ють за невихід на роботу в недільні і святкові дні. При цьому різки вивозять на поле підводою і б'ють винних і невинних, прив'язують на цілий день до дерева, заковують в колодки і тримають до 4 тижнів»*. Скаргу було передано подільському губернатору, який переадресував її до Брацлавського земського суду. Яке рішення прийняв суд – невідомо. Іншого разу в суді розглядалася справа про захоплення поміщицею “пчельної десятини”, яка належала місцевій церкві. Судом ця справа була вирішена на користь поміщиці [8, арк. 22].

Лише в 1866 р. село Мельниківці отримає постійного власника, перетворившись у родовий маєток родини Червінських Гербу Любеча (їх давні предки у 1389 р. за заслуги отримали село Червіно, від нього взяли і своє прізвище). Село перебуватиме в їх власності більше 50 років, до встановлення радянської влади. Саме в цей рік донька Франца Рутковського Камілія вийшла заміж за пана Владимира Червінського та одержала у володіння від батька село Мельниківці [9, арк. 2]. На 1890 р. Червінські мали у власності 1202 десятини землі [10, с. 199]. В цей час в селі нараховувалося 132 селянських двори, в яких проживало 809 мешканців [4, с. 348]. У користуванні селян було 575 десятин землі, з яких 500 десятин орної. Громада мала пасовищний сервітут на 358 десятин та 36 десятин покосів в поміщицькому лісі [11, арк. 331зв.].

В 1903 р. пан Владимир Червінський передав по спадковості землю своєму синові Михайлу-Северину, а той в свою чергу згодом виділив із неї частки своїм дітям: сину Северину та доньці Ядвізі (від першого шлюбу). Донька вийшла заміж за пана Гижицького з Липовця,

який незабаром помер, а вона продала 200 десятин землі за 15 тисяч карбованців панові Носалевському перед 1914 роком [9, арк. 9, 10]. Йому ж продав перед 1917 р. свою частку і Северин Червінський [12]. Ось така історія власників села.

Тепер докладніше про постать Михайла-Северина Володимировича Червінського, про якого збереглося найбільше документальних матеріалів. За походженням він був дворянин, за національністю – поляк. Зберігся план маєтку Червінського, зроблений у 1902 р. [13, арк. 2]. Згідно прикладеній до нього таблиці пан мав у розпорядженні 840 десятин, 915 сажень землі, основна частина її орна, на якій вирощувались продукти сільського господарства. Велику частину становили лісові масиви [9, арк.14].

Пан любив розкішне життя: в маєтку було побудовано триповерховий будинок з балконами і ложами. Перед будинком знаходився фонтан. Все це було зруйноване і, на жаль, не збереглося до нинішніх днів. Однак, в архівах установ Гувера Стендфорського університету (Каліфорнія, США) знаходиться акварельний малюнок маєтку Червінських, виконаний на початку XX ст. Мечиславом Яловецьким (1876-1963) [14]. Художником був обраний надзвичайно вдалий ракурс, що дав змогу захопити панський палац, інші господарські будівлі, парк, ставок.

Біля будинку шумів розкішний парк (деякі дерева збереглися до наших днів). Збереглися і залишки старої липи, під якою за столиком любив сидіти пан з чашею вина, слухаючи патефон. Мав пан Червінський ставки, де вирощували рибу. Біля другого ставка поблизу садиби працював водяний млин [15, с. 287], до якого була вимощена з каменю бруківка. Це давало змогу переробляти зернові. Адже, згідно сівозміні, на панських полях висівали в більшості зернові: пшеницю, ячмінь, овес, жито, просо. Сіяли також горох, буряки, конюшину, саджали картоплю.

У власності пана Червінського був винокурний завод, який у переліку фабрично-заводських підприємств Російської імперії значився під номером 93 [16, с. 524]. Завод був заснований у 1871 році (за виданням «Юго-Западный край» – у 1898 р), мав потужність 8 кінських сил. Все приводилось в рух за допомогою одного парового двигуна. Штат був постійний – 13 чоловік. Виробництво спирту із зерна та картоплі становило 1 млн. 200 тисяч гекталітрів в рік [16, с. 525]. В 1900 році заводом управляв, завідуючи двором Іван Петрович Зелінський [17, с. 233]. В 1909 році ним опікувався управляючий панським двором Йосиф Рахлевич [18, с. 276]. За 1909–1910 господарський рік було вироблено 19 097 відер 40% спирту. В 1913 році Йосиф Рахлевич взяв завод в оренду, збільшивши кількість робітників до 18. Продукція реалізовувалася через винну лавку під №811 [19, с. 989]. Вина заводу неодноразово отримували відзнаки на всеросійських та всесвітніх конкурсах, навіть експортувалися до Англії. Тривалий час в музеї села зберігалася пляшка, з видutoю назвою села Мельниківцевь латинськими літерами. Вартість випущеної річної

продукції становила 22 тисячі карбованців в довоєнних цінах, а в цінах 26/27 років – 55 тисяч [20, арк. 79].

Був у пана великий сад та пасіка. Використання лісу здійснювалося по-господарському. Вирубка усіх ділянок була спланована. Про це свідчить план лісу, складений в 1893 році, де кожен рік по 1898 – вирубувалось по 10 десятин 1023 сажень лісу [9, арк. 32].

З 1900 по 1911 рік частину земель фольварку Мельниківець (в напрямку до Вищої Кропивни) Червінські здавали в оренту товариству Ситковецького цукрового заводу. Про це свідчить і карта, де поряд з землею знаходився і розподіл сівозміни на дванадцяти полях з 1900 по 1911 рік включно [9, арк.11]. Згідно плану, після одинадцяти років використання земель, вони рік перебували під паром.

Михайло-Северин Червінський користувався правом виборів до другого відділу земських виборчих зборів по Гайсинському повіті Подільської губернії для виборів повітових земських гласних (в 1910 р. мав 800,77 дес. обкладеної земським збором землі та майна на суму 22 тис. 400 карбованців [21, с. 34].

Слугами у своєму маєтку пани використовували людей, завезених з Австрії та Польщі. Так були привезені сюди предки Кукли Станіслава, Мельничука В. та інші [22]. В період Першої світової війни пани черпали собі робочу силу за рахунок військовополонених австрійців. Так, наприклад, жителя села Мельниківець Недогона Івана Михайловича було взято на роботу в маєток пана Гижицького, як військовополоненого і передаровано пану Червінському [23].

Фольварок села Мельниківець проіснував до 17 січня 1918 року, після чого був повністю розграбований місцевими селянами. Інструктор Гайсинського земельного відділу, який прибув на місце за повідомленням поміщика, змушений був лише зафіксувати факт та провести опис маєтку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крикун М. Брацлавське воеводство у XVI–XVII століттях: статті і матеріали. Львів, 2008.
2. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. Т. 2, ч. 7: Акты о заселеніи Юго-Западной Россіи. – К.: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1890.
3. Jablonowski A. Źródła dziejowe t. V. Lustracye. Królewstyczyny ziem ruskich, Wołynia, Podola i Ukrainy z 1-ej połowy XVII wieku. T. 5. Warszawa, 1877.
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. VI. Warszawa, 1885.
5. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. Вінниця, 2007.
6. Петренко О. С. Брацлавське намісництво. Вінниця, 2001.

7. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mappami. T. III. Wilno, 1825.
8. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 144, спр. 755.
9. ДАВіО, ф. 4, оп. 1, од. зб. 6.
10. Epsztein T. Polska własność ziemska na Ukrainie w 1890 roku. Warszawa, 2008.
11. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 614, од. зб. 78.
12. Спогади мешканця села Мельниківець Парамійчука А.
13. ДАВіО, ф. 4, оп. 1, од. зб. 7.
14. Mielnikowce – dwór, Podole. Seweryn Czerwiński. Hoover Institution Digital Collections. URL: <https://digitalcollections.hoover.org/objects/73735/mielnikowce-dwor-podole-seweryn-czerwinski>
15. Крилов А. Населённые места Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1905.
16. Фабрично-заводские предприятия Российской империи. С.-Пб., 1914.
17. Гульдман В. Подольский адрес-календарь. Каменец-Подольский, 1900.
18. Станкевич В. Адрес-календарь Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1909.
19. Весь Юго-Западный край. Київ, 1913.
20. ДАВіО, ф. 3966, оп. 1, од. зб. 26, арк. 79.
21. Списки лиц, имеющих право избираться в Земские гласные. Каменец-Подольский, 1911.
22. Спогади мешканців села Кукли С. та Мельничука В.
23. Спогади мешканця села Недогона І.

Руслан Зелінський, Ольга Мурашова

ЛІТИНСЬКІ ПАРЛАМЕНТАРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті висвітлено практику українського парламентаризму на початку ХХ століття. Вказано прізвища учасників виборчого процесу від Подільської губернії. Досліджено участь представників від Літинщини у виборах до Державних Дум. Вказано на намагання подільських депутатів вплинути на покращення становища українського селянства.

Ключові слова. Літинський повіт, Подільська губернія, Державна дума, депутат, виборщик.